

INGLIZ TILIDA OT YASOVCHI QO'SHIMCHALAR VA ULARNING TURLARI

Babajonova Iqbol Salamaddinovna

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tilida ot yasovchi qo'shimchalar va ularning turlari haqida Grammatik jihatdan mulohazalar yuritganmiz. Bugungi kunda chet tillarini ayniqsa ingliz tilini o'rganish bo'yicha juda ham keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlarning natijasida hozirgi kunga kelib ingliz tilini lingvistik va Grammatik jihatdan mukammal bilish imkoniyatini keltirib chiqaradi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, ot yasovchi qo'shimcha, qo'shimchalar, lingvistika, grammatika, morfologiya, bilim, ta'lim va boshqalar.

Jahon hamjamiyatida axborot oqimlarining ko'payishi bilan ishlab chiqarishning turli sohalari mutaxassislarini til bilishga bo'lgan ehtiyoji oshib bormoqda. So'nggi yillarda ingliz va boshqa xorijiy tillarni chuqur o'rgatish, o'quv jarayoniga joriy etish masalalariga ustuvor ahamiyat berilmoqda. BMTning "Ming yillik deklaratsiyasi" (2000-y.), "Tillar uchun Yevropa standarti: o'qish, o'qitish va baholash" (2005-y.), "Ta'lim – 2030: umr bo'yi umumiy inklyuziv va adolatli sifatli ta'lim berish va o'qitishni ta'minlash" Inchxon (2015-y.), shuningdek, Bolonya deklaratsiyalari g'oyalari, bo'lajak chet tillari mutaxassislarini tayyorlashda ustuvor bo'lgan CEFR (Common European Framework of Reference for Language) malaka talablari etnik madaniy aloqalar faollashuvi sharoitida talabalarning muloqot madaniyatini rivojlantirishda ustuvor ahamiyat kasb etadi. BMTning "Ming yillik deklaratsiyasi" doirasida 2014-2021-yillar uchun mo'ljallangan "O'rtacha tezlik strategiyasi" ("Medium-Term Strategy for 2014-2021")da esa mazkur davrda til o'qitish jarayonini faollashtirish, til o'rganishning o'ziga xos xususiyatlarini ta'lim jarayonida foydalanish o'ta muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatmoqda.

Ingliz tilida shaxs oti yasovchi qo'shimchalar (suffixes) keng tarqalgan bo'lib, ular ma'lum bir faoliyat yoki kasb bilan shug'ullanuvchi odamlarni ifodalashda ishlatiladi. O'zbek tilining umumiy so'z yasalishtizimida, affeksatsiya, kompozitsiya, abberviatsiya, semantik usullar orqali so'z yasaladi. So'z yasashning keng tarqalgan usullaridan biri shaxs otlari yasovchi qo'shimchalar orqali yasashdir. Shaxs ot yasovchi qo'shimchalar- bu otlarning katta miqdorini tashkil etadi. Turli ma'nolarni ifodalaydi.

1. Martina Wagnerning "Word Formation Processes: How new Words Develop in the English Language" (LING 301, Lexical Semantics, 2010, P.1) nomli maqolasida so'z yasaliş jarayonlari va ularning ingliz tilidagi yangi so'zlarning rivojlanishida qanday rol o'ynashini tahlil qiladi. Quyida maqolaga oid umumiy ko'rsatmalar keltirilgan bo'lishi mumkin So'z yasaliş jarayonlari

Martina Wagner so'z yasaliş usullarini, jumladan, derivatsiya, kompozitsiya va qisqartma kabi jarayonlarni ko'rib chiqadi. Martina Wagner o'zining maqolasida derivatsiya haqida fikr bildirgan bo'lsada shaxs otlarining yasaliş va uning o'ziga xosliklari hususida to'xtalib o'tmagan.

2. Jackendoff, R. tomonidan yozilgan "**Morphological Regularities in the Lexicon**" (Language, 1975) maqolasi morfologik qonuniyatlarni va ularning leksikondagi o'rnini o'rganadi. Ushbu ish tilshunoslikda so'z yasaliş jarayonlarining ichki tuzilmasi va uning inson bilish faoliyati bilan qanday bog'liq ekanligini tadqiq qilishga asoslangan. Ushbu maqolada so'z yasalişiga doir ilmiy ahamiyatga ega bo'lsada so'z yasalişida ot yasovchi qo'shimchalar va ularning ahamiyati haqida batafsil ma'lumotlar berilmagan. Ot yasovchi qo'shimchalar va ularning turlari haqida ma'lumotlar kengroq beriliş ishning ahamiyatini oshiradi.

3. Sh. Rahmatullayevning "**Til qurilişining asosiy birliklari**" asari o'zbek tilining asosiy til birliklari, ularning tabiati, vazifalari va o'zaro munosabatlarini tadqiq etishga bag'ishlangan. Ushbu asar tilshunoslikda leksikon, grammatik tuzilma va fonologik tizim kabi tilning turli qirralarini tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Asarda til birliklarining turkumlanishi va ularning vazifaviy xususiyatlari to'g'risidagi konsepsiyalar keltirilgan.

- Asar o'zbek tilining tuzilişini chuqur o'rganish uchun muhim manba hisoblanadi.

- Til birliklari to'g'risidagi tushunchalar tilshunoslik nazariyasining asosiy nuqtalarini tushunishga yordam beradi.

Shunday bo'lsada M.Wagner (2010), R. Jackendoff (1975) tomonidan ko'rsatilgan ingliz tilining so'z yasashiga doir ilmiy ishlanmalar va turlari ko'rib chiqilgan bo'lsada oz'bek tili semantikasini inobatga olmagan. Sh..Rahmatullayev ham o'zining asarida til birliklariga to'xtalgan bo'lsada so'z yasovchi qo'shimchalar va ularning ahamiyati haqida to'xtalib o'tmagan.

Ingliz tilida ot yasovchi qo'shimchalar

Ingliz tilida ot yasovchi qo'shimchalar quyidagicha tasniflanadi:

a) Fe'l yoki sifatdan ot yasovchi qo'shimchalar. -er / -or.

Fe'lga qo'shilib, biror ishni bajaruvchi shaxs yoki predmetni bildiradi.

Misol: Teach → Teacher (o'qituvchi)

Act → Actor (aktyor)

-ion/ -ation. Fe'lga qo'shilib, harakat yoki jarayonni nomlash uchun ishlatiladi.

Misol: Act → Action (harakat)

Inform → Information (axborot)

-ment. Fe'lga qo'shilib, natija yoki jarayonni bildiradi.

Misol: Develop → Development (rivojlanish)

Achieve → Achievement (yutuq)

-ness. Sifatga qo'shilib, holat yoki sifatni bildiradi.

Misol: Happy → Happiness (baxt)

Kind → Kindness (mehribonlik)

-ity / -ty. Sifatga qo'shilib, mavhum tushunchalarni hosil qiladi.

Misol: Active → Activity (faollik)

Real → Reality (haqiqat)

b) Otning boshqa otlardan hosil qilinishi

-hood. Holat yoki munosabatni bildiradi.

Misol: Child → Childhood (bolalik)

Brother → Brotherhood (birodarlik)

-ship. Holat, mavqe yoki guruhni bildiradi.

Misol: Friend → Friendship (do'stlik)

Leader → Leadership (liderlik)

-dom. Holat yoki hududni bildiradi.

Misol: King → Kingdom (qirollik)

Free → Freedom (erkinlik)

O'zbek tilida ot yasovchi qo'shimchalar

O'zbek tilida ot yasovchi qo'shimchalar quyidagicha tasniflanadi:

a) Fe'l yoki sifatdan ot yasovchi qo'shimchalar

-chi. Fe'lga qo'shilib, biror ishni bajaruvchi shaxs yoki predmetni bildiradi.

Misol: O'qit → O'qituvchi

So'zla → So'zlovchi

-lik / -chilik. Sifat yoki fe'lga qo'shilib, holat, mavhum tushuncha yoki kasb-hunarni bildiradi.

Misol: Yaxshi → Yaxshilik

Qo'shiq → Qo'shiqchilik

-kor / -gar. Fe'l yoki otga qo'shilib, kasb-hunar yoki faoliyatni bildiradi.

Misol: Temir → Temirchi

Gul → Gulkor

-lik / -lilik. Sifat yoki otga qo'shilib, holatni bildiradi.

Misol: Bosh → Boshliq

Do'st → Do'stlik

b) Otning boshqa otlardan hosil qilinishi
 -goh / -xona. Otga qo‘shilib, joyni bildiradi.
 Misol: Kutub → Kutubxona
 Masjid → Masjidxona
 -dor / -soz. Biror narsaga ega bo‘lish yoki yaratishni bildiradi.
 Misol: Ilm → Ildor
 San‘at → San‘atkor
 -bon. Himoya qilish yoki nazoratni bildiradi.
 Misol: Bog‘ → Bog‘bon
 Eshik → Eshikbon

Ingliz va o‘zbek tillaridagi farqlar		
Jihatlar	Ingliz tili	O‘zbek tili
Qo‘shimcha turi	Asosan fe‘l va sifatga qo‘shilib ot hosil qiladi	Fe‘l, sifat va otga qo‘shilib ot hosil qiladi
Qo‘shimcha joylashuvi	Faqat so‘zning oxiriga qo‘shiladi	So‘zning oxiriga qo‘shiladi
Fonetik o‘zgarishlar	Qo‘shimchalar qo‘shilganda ba‘zan o‘zgarish sodir bo‘ladi (happy → happiness)	Asosan fonetik o‘zgarishlar kuzatilmaydi
Leksik ko‘p ma‘nolilik	Har bir qo‘shimcha ko‘p semantik ma‘no bera oladi (act → action, actor)	Qo‘shimchalar aniq bir semantik ma‘noga ega (o‘qit → o‘qituvchi)

Xulosa qilib aytish mumkinki, Ingliz tili: Ot yasashda qo‘shimchalar ko‘p qirrali va keng semantik imkoniyatlarga ega. Foydalaniladigan qo‘shimchalar qat‘iy bo‘lsa-da, ular murakkab so‘zlar hosil qilishda samarali. O‘zbek tili: Ot yasovchi qo‘shimchalar sodda va tuzilish bo‘yicha barqaror. Ular milliy madaniyatga xos ramziy va funksional ma‘nolarni o‘z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Martina Wagner. Word Formation Processes: How new Words develop in the English language.//LING 301 Lexical Semantics, 2010. – P.1-8.
2. Jackendoff,R. Morphological Regularities in the Lexicon//Language.1975. V.51:N3. – P.639-672;
3. Рахматуллаев Ш. Тил қурилишининг асосий бирликлари. Тошкент: Университет, 2002